

**БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ
ЗАБОНИИ АСАРҲОИ «АСРОР» ВА
«ФАРЗАНДИ ҲУКУМАТ»-И ГАФФОР
МИРЗО (ТАҲҚИҚИ МАТНИШИНОСӢ)**

Раҳмонова Гулдона Соҳибназаровна, докторант (PhD)-и кафедраи адабиёти тоҷик Доносигоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ (Тоҷикистон, Кӯлоб)

**НЕКОТОРЫЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ
«АСРОР» И «СЫН ПРАВИТЕЛЬСТВА»
ГАФФАРА МИРЗО
(ТЕКСТОЛОГИЧЕСКОЕ
ИССЛЕДОВАНИЕ)**

Рахмонова Гулдона Соҳибназаровна, докторант (PhD) кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета имени А.Рудаки (Таджикистан, Куляб)

**SOME LINGUISTIC
CHARACTERISTICS OF THE
WORKS "ASROR" AND "SON OF THE
GOVERNMENT" BY GAFFAR MIRZO
(TEXTUAL STUDY)**

Rakhmonova Guldona Sohibnazarovna, Doctoral Student (PhD) of the Department of Tajik Literature, Kulyab State University named after A. Rudaki (Tajikistan, Kulyab)

Калидвожаҳо: Гаффор Мирзо, “Асрор”, “Фарзанди ҳукумат”, матнишиносӣ, асарӣ бадеӣ, забон, таркиби лугавӣ, матн, таҳриру такмил

Мақола ба баррасии баъзе вижагиҳои забони «Асрор» ва «Фарзанди ҳукумат»-и Гаффор Мирзо баҳшида шудааст. Таъкид мешавад, ки дар адабиёти давраи нави тоҷик ҷанбаҳои гуногуни осори бадеӣ барои таҳқиқи баррасӣ ниёз дорад. Яке аз ин самтҳо пажӯҳиши матнишиносии асар мебошад. Адиби муосири тоҷик Гаффор Мирзо чун дигар адибони серталабу навҷӯ асар асарҳояшро дар ҳолати аввала боқӣ намонда, онҳоро таҳриру такмил додааст. Қайд мешавад, ки достони “Асрор”, ки қадамҳои нахустини Гаффор Мирзо дар навиштани асарҳои калонҳаҷм маҳсуб меёфт, баъди нашр аз ҷониби адиб таҳриру такмил дода шуда, ба дараҷаи романи манзум расидааст. Нишон дода шудааст, ки романи манзуми “Фарзанди ҳукумат” дар асоси такмили таълиқи достони “Асрор” таълиф гардида, аз маҳорати баланди эҷодии адиб дарак медиҳад. Муаллиф дар асоси муқоисаи матнҳои равшан намудааст, ки дар баробари такмили сохторӣ ва мундариҷавии асар, масъалаи забони онҳо низ таҳриру такмил дода шудааст.

Ключевые слова: Гафар Мирза, «Асрор», («Тайна») «Сын правительства», текстоведение, художественное произведение, язык, лексика, текст, редактирование и совершенствование

Статья посвящена рассмотрению некоторых языковых особенностей произведений «Асрор» и «Фарзанди ҳукумат» Гаффары Мирзы. Отмечается, что в литературе нового таджикского периода нуждаются в исследовании и рассмотрении различные стороны художественного произведения. Одним из таких направлений являются текстологические исследования произведений. Гаффар Мирза поэт таджикской литературы прошлого века, как и другие поэты-новаторы, не оставлял большинство своих произведений в первоизданном виде, а редактировал и совершенствовал их. Отмечается, что поэма «Асрор», ставшая первым шагом Гафара Мирзы в написании масштабного произведения, после публикации была отредактирована и усовершенствована автором и достигла уровня романа в стихах. Роман «Сын правительства» написан на основе усовершенствования и модификации повести «Асрор» и показывает высокое творческое мастерство поэта. На основе сравнения текстов автор выяснил, что наряду с совершенствованием структуры и содержания «Сын правительства» редактировался и совершенствовался язык.

Key words: Gaffar Mirza, "Asror", ("Secret") "Son of the Government", textual criticism, fiction, language, vocabulary, text, editing and improvement

The article is devoted to the consideration of some linguistic features of the works "Asror" and "Farzandi Hukumat" by Gaffar Mirza. It is noted that in the literature of the new Tajik period, various aspects of a fictional work need to be studied and considered. One of such areas is textual studies of works. Gaffar Mirza, a poet of Tajik literature of the last century, like other innovative poets, did not leave most of his works in their original form, but edited and improved them. It is noted that the poem "Asror", which became the first step of Gaffar Mirza in writing a large-scale work, after publication was edited and improved by the author and reached the level of a novel in verse. The novel "The Son of the Government" was written on the basis of improvement and modification of the story "Asror" and demonstrates the high creative skill of the poet. Based on the comparison of texts, the author found out that along with the

improvement of the structure and content of "The Son of the Government", the language was edited and improved.

Забон воситаи асосии баёни мавзӯ буда, дурусту бамаврид истифода намудани он аз маҳорати адиб вобаста аст. Ба таъкиди Р. Ғаффоров «забон яроқи асосии нависанда, муҳимтарин омили тасвири бадеӣ, нахустин унсури адабиёт аст. Аз ин ҷост, ки забонро нағз надониста, онро ба ҳукму фармони худ надароварда, асари хуб, асари комил ва шоиста офаридан муҳол аст» [6, с.5].

Воқеан, яке аз вазифаи асосии шоирону нависандагон дар таълифи асар аз таркиби луғавии забон бамаврид истифода кардан аст. Ғаффор Мирзо ҳангоми таҳриру такмили асарҳоиаш, аз ҷумла «Фарзанди ҳукмат», ба ин ҷиҳати масъала тавачҷуҳи махсус зоҳир намудааст. Забони романи «Фарзанди ҳукмат» сода, раван ва ҷаззоб буда, ба забони зиндаи халқ наздик аст. Чунин ҳолат, пеш аз ҳама, ба интиҳоб ва истеъмоли калимаҳо марбут мебошад. Нависанда дар баробари лексикаи адабии китобӣ аз лексикаи халқии гуфтугӯӣ ва умумистеъмоли мақсаднок истифода намудааст. Достони «Фарзанди ҳукмат», ки дар асоси такмили таҳрири достони «Асрор» таълиф шудааст, аз ҳар ҷиҳат, аз ҷумла аз лиҳози паҳлуҳои забон такмил дода шудааст. «Ғаффор Мирзо ба туфайли завқи пурқуввате, ки дар эҷоди асарҳои бачагона пайдо карда буд, - қайд кардааст адабиётшинос Рачаб Амонов, - камбудияшро фаҳмида, ба шакли ифода бештар эътибор дод» [19, с.187].

Лексикаи халқии гуфтугӯӣ ҳам дар асари «Асрор» ва ҳам «Фарзанди ҳукмат» мавҷеъ дошта, аз рӯйи хоси нутқи шифоҳӣ будан ва тобишҳои пурқуввати отифӣ (эмотсионалӣ) доштан аз калимаҳои умумистеъмоли фарқ доранд. Аз ҷумла, дар достони «Асрор» калимаҳои *дамдӯзд* [10, с.73], *муғамбир* [10, с.78], *безот* [10, с.98], *шали хунҳор* [10, с.101], *сархӯр* [10, с.103], *эрка* [10, с.117], *сақалту* [10, с.124], *чалабча* [10, с.130], *бадбӯдаҳон* [10, с.136], *балохӯр* [10, с.136], *хабис* [10, с.139] ва дар романи «Фарзанди ҳукмат» калимаҳои *ибораҳои касофат* [15, с.10, с.13, с.121, с.140], *дамдӯзд* [15, с.10], *бадрашк* [15, с.21], *антиқай* [15, с.22], *бадқавоқ* [15, с.28], *далла* [15, с.54, с.130, с.132], *балохӯр* [15, 69], *балоча* [15, 101], *бева* [15, 55], *падарлаънат* [15, с.56], *дайнос* [15, 57], *исқотӣ* [15, с.57, 105], *кофир* [15, с.92], *говзӯр* [15, с.107], *синча кардан*, *ситамгар* [15, 156], *айгоқ* [15, с.132], *ҷинойткор* [15, с.158] дорои ҷанбаи отифӣ мебошад.

Дар матни достон бештар калимаҳои истифода шудааст, ки тобиши манфӣ доранд. Масалан, калимаҳои *дамдӯзд* ва *ғамбемор* дар сифати Асрор гуфта шуда аст, дар матни роман низ мушоҳида мегардад:

– Кӣ ин?
– Асрор. Аз «тайёрии як».
– Ҳамон *дамдӯзду ғамбемор* Асрор?
Шунида гуфтугӯи ин ду касро
Чавон оҳиста сар бардошт андак [10, с.73].

Шаби маҳтоб. Боғи институт
Ба ин афкори ҷонфарсо гирифтोर
Қадам мезад миёни боғ танҳо,
Ҳамон *дамдӯзду ғамбемор* Асрор [15, с.10]

Калимаи *ғамбемор* қариб дар ҳама лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ истифода мешавад. Ба таъкиди Ғаффор Мирзо «дар лаҳҷаи Кӯлоб аз омехтани калимаҳои «ғам» ва «бемор» калимаи «ғамбемор» сохта шудааст, ки маънояш одамест, ки бемориаш ғам аст, доим ғам хӯрда мегардад» [14, с.3].

Калимаҳои *безот* (сифат, сухани таҳқиромез, беаслу насаб, ночинс – роҷеъ ба макри Бадал); *шали хунҳор* (нафари бадхоҳ, хунрез, золим ва бераҳм – дар сифоти Темурланг); *сархӯр* (он ки наздиконаш мурда худ зинда монда бошад – шоир худро дар назар доштааст); *эрка* (нозпарвард – ишора ба тарбиятгирандагони хонаи бачагон), *сақалт* (бекорагард, сарсарӣ, муфтхӯр – хитоб ба Дубарзангӣ ном бисрбача аст, ки ба Асрор хабари амак доштанаширо мерасонад), *чалабча* (сифат, чавонзани бадахлоқ – хитоб ба Муқаррама аз ҷониби зани амакаш дар ғайрихузураш) дар матни роман ихтисор гардидааст.

Бадбӯдаҳон ва *хабис*, ки сифатҳои пасти шавҳари Муқаррамро равшан менамоянд, дар матни роман тавассути калимаҳои *касофат*, *ситамгар*, *айгоқ*, *беномус* ва *ҷинойткор* оҳанги ҷиддитар гирифтааст:

Баногоҳ канд ранги ӯ, чу доданд,
Нишонаш тифли мурдазодаашро:
Дар он хунбаста доғи як бари тифл,
Хабис бишнохт ҷойи мӯзаашро! [10, с.139].

Пагоҳаш сӯхтор афрохт дар Ғарб,
Ҳамон сӯзандаи бунёди инсон.
Ҷинойткори мо бо сӯхтораш
Фаромӯш гашт пушти даҳшати он [15, с.158].

Тобиши маъноии калимаҳои ифодакунандаи эҳсоси манфӣ дар роман пурзӯр гардидааст. Калимаи *падарлаънатро*, ки маҷозан каси бадкор, зишт, нобакорро ифода мекунад, шоир ҳангоми муноқишаи амакҳои Асрор ба кор бурдааст:

- *Падарлаънат!* – ва қамчинашро бубардошт,
Самандашро рикоби қаҳргин зад.
Валекин воқай чун гург зад хез,
Чу машкаш аз сари зин дар замин зад [15, с.56].

Мафҳуми дигаре, ки дар матни роман дар чанд маврид вомехӯрад, далла мебошад. Нахуст калимаи мазкур хангоми вафоти Ширинмо – «Ва чони далла гӯё ки даромад» [15, с.54] ва дар мавридҳои дигар хангоми хостгории Муқаррам барои Кач истифода гардидааст:

- Биё ку, духтарам, - *тирони далла*,

Муқаррамро намуданд ошноӣ.

Зи сар то пой ӯро *синча карданд*,

Ба айёрию ба таври сипоҳӣ [15, с.130].

Дар мисоли боло, дар баробари мафҳуми *тирони далла*, ки ифодакунандаи зани даллола, зани хилагар, айёр мебошад, ибораи *синча кардан* истифода шуда, фикрро обу ранги бадеӣ бахшидааст.

Дар матни романи «Фарзанди ҳукумат» як қатор калимаҳои дорои ҷанбаи эмотсионалӣ дошта, ки маънои мусбатро ифода мекунад, низ кор буда шудааст. Чунончи мафҳумҳои *антиқа*, *балоча* дар тавсифи Асрор кор фармуда шудааст. Калимаи *антиқа* сифат буда, ифодакунандаи маъноҳои кӯҳна, қадима; камёфт, нодир; бехтарин, баргузида аст ва дар асар маънои матлубро гирифтааст:

- *Салом, Асрор. Мехоҳӣ, ба виҷдон,*

Биё тӯят барам, тӯи бухорӣ.

Аҷаб антиқай, Асрор. Охир,

Ягон майлу ҳавас дорӣ-надорӣ? [15, с.22].

Балоча (“он балоча”, 15, с. 101) низ ифодакунандаи тобиши маъноии мусбат буда, сифати бохушӣ ва зиракии Асрор нишон додааст.

Дар асар як қатор калимаҳои дигар, ки муносибати мусбат ва манфии шоирро ифода намекунад, вале объектро менамоянд, ки муносибати инсон ба он муайян гардидааст: *шалтар шудан* [10, с.97; 12, с.68], *қилиқ* [10, с.74, 12, с.5], *қибоб* [10, с.106], *қитиқ* [10, с.110; 12, с.18], *мазоқ* [10, с.71; 12, с.26].

Феъли *шерак шудан*, ки маҷозан далерию, чуръатнокиро ифода мекунад, дар матни достон хангоми тавсифи Надя ном духтар (“Шуда шерак, бо завқи кӯдакона” [10, с.109]) зикр шудааст, дар матни роман ихтисор гардидааст. Калимаи *галтанак* [10, с.110] (аз феъли ғалт задан - аз як паҳлу ба паҳлуи дигар гаштан) низ хангоми тахриру такмили асар ихтисор шудааст.

Дар матни романи “Фарзанди ҳукумат” дар баробари ихтисори ин қабил калимаҳо, илова низ мушоҳида мешавад. Ба монанди *дамҳот* [15, с.80], *ҷонсарак* [15, с. 82], *чақидан* [15, с.85], *занбоз* [15, с.132], *калкот* [15, с.153].

Калимаи *дамҳот* (дам гирифтани) дар шеваи ҷануби кишвар зиёд истифода шуда, бештар ба маънои осудан, мондагиро баровардан, кӯфтаи рохро баровардан истифода мешавад. Дар матни роман бошад маҷозан ба маънои осуда, гӯё ҳеч чиз нашуда, ҳама кор дуруст аст, истифода шудааст:

Чунон дамҳот гуфтанд ин суҳанро,

Ки гӯё бор бар манзил расонданд.

Ки гӯё оқибат бори гаронро,

Зи дӯши худ фуруварданд, монданд [15, с.80].

Як гурӯҳ калимаҳои халқии гуфтугӯӣ, ки дар асарҳои “Асрор” ва “Фарзанди ҳукумат” кор фармуда шудааст, муътадилмаъно мебошанд. “Ин хели калимаҳо аз маънои фориғанд, адиб онҳоро бо мақсади тасвири ҷиҳатҳои гуногуни ҳаёти халқ истифода мекунад. Истеъмоли чунин лексика ба фароҳии майдони тасвир, амалиёти қаҳрамонҳо – намояндагони халқ ва предмету воқеаҳои ба онҳо алоқаманд вобаста аст” [1, с. 24].

Дар матни роман истифодаи мафҳумҳое, ки номи либос, асбобу анҷоми рӯзгорро ифода мекунад, зиёд гардидааст: *чарха*, *дӯку калоба* [15, с.34], *бахмал* [15, с.39], *кимхову шохӣ* [15, с.39], *қалпоқ* [15, с.58], *камзул* [15, с.95], *мовут* [15, с.95], *палос* [15, с.34], *питта* [15, с.36], *пӯстак* [15, с.122], *таҳдари* [15, с.145], *табарзин* [15, с.150] ва ғ. Истифодаи чунин калимаҳои ҷанбаи иҷтимоии асарро тақвият бахшидаан:

Навиҳои гузаита интизоранд,

Шириморо чи имрӯзу чи фардо.

Ҳамон чарха, ҳамон дуку калоба,

Сабилӣ сад ҳазор авлоду абно [15, с.34].